

Јелена Ђ. Весковић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

КУЛТ ДРВЕТА У СРПСКОЈ НАРОДНОЈ ТРАДИЦИЈИ

Предмет овог рада ће бити поимање култа дрвета, с обзиром на фолклористичка и антрополошка проучавања, у народним веровањима и народној традицији Срба, с освртом на делове који су задржани из словенске митологије и традиције. Покушаћемо да истраживање усмеримо ка конкретним примерима из народне поезије, народних приповедака и средњовековне преводне књижевности, посматрајући „дрво“ као култ, симбол и ознаку у оквиру дела структуре српске књижевности. Циљ овог рада је представљање сублимиране појаве традиције, религије и књижевности у материјализованом облику дрвета као културолошке представе.

Кључне речи: дрво, култ, жртва, храм, идол, грех, рај, мит, традиција

ОД ЈЕДНОГА УДАРА ДУБ НЕ ПАДА

Проучавајући обичаје и традиције Срба, у фолклористичким и антрополошким истраживањима култ дрвета заузима посебно место у српској митологији. Зачетке успостављања култа дрвета налазимо у култусима паганских веровања и старе вере који образују словенску митологију. Паганска веровања су била чврсто укоревана код Словена у периоду када је долазило до покрштавања, односно христијанизације, која је трајала вековима. „Паганска веровања су се дуже одржала у источним, него у западним словенским областима, где је деловање католичке цркве било веома јако, па зато народне песме и приче још увек садрже многе елементе старе словенске религије” (Гајић 2011: 26). У непотпуности утемељења једне религије, словенска религија је дуго била подељена између паганства и Хришћанства, при чему је неретко долазило до мешања основа двеју вера. С тим у вези, Хришћанство је попримило поједине својствене обичаје паганских веровања као заостатака од којих Словени нису могли да се одвоје, као од своје исконске традиције према којима су објашњавали основна антрополошка питања која су се везивала за основе егзистенције, поимање живота, природе и природних појава. На основу тога можемо објаснити постојање одређених култова, обичаја и веровања у хришћанској религији, који јој заправо не припадају, него су преобликовани облици паганства.

---

¹ jeca.veska@gmail.com

Култ дрвета, као један од мноштва примера култова пренетих из паганства у хришћанску веру, заступљен је у народној традицији, религијским обредима и књижевности. Најочитији пример остатка паганства је пример **храста**. **Храст** (дуб) је био дрво посвећено Богу Перуну, двојнику Бога Зевса и Јупитера из грчке и римске митологије. „Код Срба се једна врста храста зове грм. Ова вас реч гони, да је сравните са кореном грм – од грмети” (Луј 1984: 73), повезујући на тај начин основну одлику бога Перуна, бацање громава и муња са врстом **храста**. Према Чајкановићу, многи стародревни примерци сматрани су за божанства и уживали култ који се тицао записа који су у облику крста били усечени у њиховим деблима, молитава и приношења жртава. **Храстове** границе се користе у многим магијским обредима терања вештица и урока – који се исказује и у давању имена Растко или Растислав мушкој деци (в. Чајкановић 1994а: 206–208). Култ **храстовог** дрвета и данас можемо уочити у древном ритуалу ложења бадњака уочи Бадње вечери. Бадњак се сече пре изласка Сунца, заложи после заласка сунца и у том временском ограничењу се може уочити спој соларне и лунарне симболике (в. Гајић 2011: 102), која се према Чајкановићу повезује са хтонским, а самим тим и култом предака (в. Чајкановић 1994б: 128). Соларна симболика, наводи Гајић, огледа се у спаљивању бадњака у ноћним часовима да младо Сунце не би видело старо Сунце, али и у симболици бадњака као Сунца у малом (Гајић 2011: 102). „Знајући пак да је налагање бадњака многобожачки обред, посвећен Божићу, богу младог сунца, можда ће нам допуштен бити тај закључак: да је дуб некада био посвећен богу сунца” (Нишевљанин 2011: 73). Вративши се на **храстове** и записе, повезујемо ово дрво са поимањем храма, који нису били присутни само у овом облику, већ и као читави гајеви шума у којима су се приносиле жртве. „Хајек (16. век) прича да на брегу Петрину (Лорензберг) који господари у Прагу левом обалом Влтаве, Чеси, за време зиме, ложе ватру поред једног великог храста, и поред ватре јављају се неки фантастични облаци” (Луј 1984: 72–73). Поимање дрвета као храма можемо повезати са представом космичког дрвета. Елијаде наводи како је „Космос живи организам, који се периодично обнавља. Тајна неисцрпног појављивања Живота је једнака ритмичком обнављању Космоса. То је разлог што је Космос био замишљан у облику дрвета: начин постојања Космоса, а на првом месту његова способност да се бескрајно подмлађује, симболички је изражаван кроз живот дрвета” (Елијаде 2004: 108). На месту храма, замишљеног као космичко дрво, могућно је преко ритуала комуницирање људи са божанством (дух дрвета) путем ритуала приношења жртве. Према Фрејзеру, верује се да дрвеће или његови духови дају кишу и сунце. [...] Духови дрвећа чине да усеви расту. [...] Дух дрвета чини да се стада плоде и благосиља жене породом (Фрејзер 1992: 158–159). У *Жиџију Бириловом* приликом описивања мисија ширења хришћанске религије, на основу култа дрвета – **храста** са **трешњом** јасно се приказује паганско веровање у идо-

ле, односно, поштовање дрвета као посредника божанства које дарује и које је милостиво када му се приносе жртве – дрво се поима као храм.

Код фулског народа беше огромни храст, срастао са трешњом, под њим су приносили жртве, називајући га именом Александар, а женама нису допуштали да се приближавају њему, да присуствују обреду приношења жртава [...]. Нисмо ми то тек одсада почели чинити, већ смо од отаца преузели и преко тога постижемо све оно што молимо, а најважније је што пада обилна киша [...] те Философ узне секиру, тридесет и три пута удари и нареди свима да га секу под корен и да га спале. Те исте ноћи Бог је послао кишу, и са великом радошћу прославише Бога, а Бог се томе радовао много (Непознати писац 1964: 98–99).

У српској митологији поменути и слични пагански обичаји биће или преобликовани, или прихваћени и приписани хришћанским верским обичајима. С тим у вези дрвету ће се и даље приносити жртве – вино, хлеб, мед, вода, а својеврсна клањања дрвету ће се преобликовати у записе, или идоле у облику пања као светог места којем се такође приносе жртве.

Запис је култно место са освећеним дрветом или каменим стубом или пак крстом код којег се држе молитве (богомолје) о заветним данима. Тако се звао предмет на култном месту, дрво или камен, на коме је „записана” (изрезана или исклесана) ознака крста, која је заменила улогу идола, представника божанства. [...] По веровању, запис је станиште божанства поља и шума, које штити село од болести и грома, а поље са усевима од олује и града. [...] На сваком запису изрезан је на стаблу дрвета или исклесан на камену крст на западној страни, па су верници који су окренути њему истовремено окренути и истоку, рађању сунца. [...] Сви записи су табуисани: не смеју се скрнавити, не секу се, на њих се не пење, нити се под њима спава, не користи се њихов плод. Изузетно се њихов плод може брати за болеснике, да би оздравили (Српски митолошки речник 1970: 133).

Многобројна веровања ширила су и значењску вредност култа дрвета која се раслојавала у мноштво својстава. Нпр. дрвеће се делило, према Чајкановићу на добра и зла, како су их још делили Јелини и Римљани, али и на срећно и несрећно према германском веровању, или су могла бити сеновита што је значило да су припадала или каквој души (на гробу), или каквом добром или злом демону, или дивовима (најстарије форме паганских богова) или пак божанствима (храст, липа, леска) (в. Чајкановић 1994: 170–172). Према Фрејзеру, понекад се верује да душе мртвих оживљавају дрвеће, а да се духови нарочито усељавају у високо, лепо дрвеће са разгранатом круном (Фрејзер 1992: 155). У народној поезији, често наилазимо на примере израстања дрвета на гробу, поготово у песмама у којима се описује смрт драге и драгог, где ни смрт не може да раздвоји оне који се воле, јер се њихове душе у облику дрвећа спајају (*Смрт Омера и Мериме*). Када говоримо о демонима којима припадају дрвета у словенској митологији имамо пример шумског демона

Лесника, господара шуме, или „вучјег пастира”. Лесник се настањује у шумама, и што се више приближава средишту шуме све више расте, „каже се да он влада животом и може учинити да на скелету давно умрле животиње никне ново месо, када она оживи. Има и бројне магичне моћи, од којих је најпознатија да се привремено може претворити у дрво или животињу” (Гајић 2011: 182). Према Фрејзеру, долазак на идеју да дрво није тело духа дрвета, већ само његов стан који он може напустити кад год хоће, представља један важан напредак у верској мисли (Фрејзер 1992: 157–158). Споменућемо примере светих дрвета – **липе** и **леске**, као остатке паганског обожавања код Словена. Наиме, **липа** се сврстава у срећна и света дрвета. Према Чајкановићу, гајеви липа, као и појединачни примерци морали су бити центар одређеног култа, јер се око старих цркава и цамија и данас налазе **липе**. Што се хришћанских веровања тиче, у Словенији се верује да је Исус разапет на **липовом** дрвету, и да у липу не удара гром, јер се према легенди под њом одмарала Богородица када је бегала са Исусом. Поред тога, **липа** се сматра и сеновитим дрветом, јер се често сади по гробљу (в. Чајкановић 2011: 59–60). **Леска** такође спада у света дрвета, и постоји круг веровања који се шире у религијском смислу око овог дрвета. У леску не удара гром, јер гром удара само у оно дрво под којим ђаво седи, њоме се убија ђаво. У Босни бадњак може бити од **леске**, а верује се да се на њеном дрвету вади живи огањ и тим огњем пали прва ватра у новој кући, као врста благослова. На лескине гране радо седају виле, јер на њу не смеју да седе врагови (в. Чајкановић 1994а: 139–140).

РУКОМ МАШЕ БОСИЉАК МИРИШЕ

Према Чајкановићу, када је наш народ припадао паганизму, о религији није остало никаквих писаних споменика, сем у изразу те религије у обичајима и веровањима. Извори који помажу при реконструкцији старе српске религије су данашњи религијски обичаји и норме, веровања, затим усмена традиција, топографска и лична имена и речник (Чајкановић 1994б: 25–27). Водећи се одредницама извора религијских обичаја и усмене традиције, покушаћемо да у народним песмама пронађемо и тумачимо „дрво” као симбол и као култ.

Највећи број песама (и не само љубавних) заснован је на својеврсној митологији биља, односно магијској функцији биља, као важном контексту укупне поезике српске народне лирике. [...] Љубавна лирика као најмлађа лирска врста, најуспелије је асимиловала многа стара веровања о биљу и готово заборављене обреде. Свакако да је у том кругу један од најстаријих мотива везан за анимистичко веровање о дрвету као чувару људске душе... (Гароња-Радованац 2008: 301).

Примери народних песама у којима истражујемо култ дрвета, као симбол и мотив народне и религијске традиције, заступљени су у Вуковој првој збирци *Пјесама и Ерланџенском рукопису*. Према мотиву висине у песмама се истичу **јавор**, **бор**, **јела** у песмама у којима се пореди висока девојка са висином дрвета:

<p>Ој, јуначе моје јарко сунце, нит' сам расла на бор гледајући, ни на јелу танку, поноситу нит' на твога брата најмлађега већ сам млада према теби расла. (Вук, Пјесме I, 422)</p>	<p>Расла танка јелика на два брда велика. То не била јелика већ дјевојка велика. (Вук, Пјесме I, 264)</p>	<p>Мари ђевер ријеч говораше: „О снашице, питома ружице, ал' си расла на бор гледајући ал' мојега брата чекајући?“ (Вук, Пјесме I, 85)</p>
---	---	--

У вези са **јавором** и **јелом** повезују се и песме у којима драга моли дрво како би се успела на висину и видела свог драгог:

<p>Ој јаворе, мој рођени брате, пуштај гране до зелене траве, да се пењем теби у врхове, да ја гледам низ море галије: сједи л' моје драго на галији. (Вук, Пјесме I, 353)</p>	<p>„Расти, јело, небу у висине, спуштај гране до зелене траве! кад се попнем ја на тебе јело, да ја видим белога Будима.“ (Вук, Пјесме I, 614)</p>
--	--

Јавор, **јела** и **бор** спадају у групу светог дрвећа, па самим тим садрже у себи позитивне конотације које се у народним песмама често провлаче кроз љубавну тематику, али и уз митолошке елементе. **Јавор** се у народним песмама користи у мотиву **јаворових јасли** као контраст јадикове јасле (Вук, Пјесме I, 23), под њим извире вода (Вук, Пјесме I, 584), **Јавором** се назива високи момак (Вук, Пјесме I, 182), под **јаворовом гором** се налази Сунчева сестра (Вук, Пјесме I, 233), а присутан је и мотив чудотворног дрвета **јавора** на којем расту јабуке и седи соко (Вук, Пјесме I, 621). **Бор** се у народним песмама приказује као изразито сеновито дрво, јер у многим варијантама песама које описују смрт драге и драгог **бор** израста из гроба симболишући душу. Бор углавном представља душу драгог, а душа драге се приказује у облику **руже**, **лозе** и **борике**.

<p>Мало време затим постајало, више драгог зелен бор израсте а виш' драге румена ружица; па се вије ружа око бора као свила око ките смиља. (Вук, Пјесме I, 341)</p>	<p>Малено је вриме постајало, из момка је зелен бор никао, из дивојке винова лозица, и фата се бору за огранке, ка дивојка момку око врата. (Вук, Пјесме I, 342)</p>	<p>Мало вр'јеме затим постајало, из Омера зелен бор никао, из Мериме зелена борица: борица се око бора вила кано свила око ките смиља; чемерика око оба двога. (Вук, Пјесме I, 345)</p>
--	--	---

Јела се јавља у песмама у којима се момак наслања на њу и с њом разговара (Вук, Пјесме I, 366, 367), у ловачким песмама у којима ловац угледа уснулу девојку испод **јеле**, или удовицу и девојку на води **под јелом** (Вук, Пјесме I, 432, 436) и са мотивом сокола који се гнезди у „**јеловој**” гори (Вук, Пјесме I, 663).

Као и у народним приповеткама **јабука** се углавном појављује у народним песмама као дрво у чијем подножју лежи змај, а на врху соко, и као „златна”, „пред двором”, или „насред Цариграда” као модел космичког дрвета.

<p>Расла јабука Ранку пред двором: сребрно стабло, злаћене гране, злаћене гране, бисерно лишће, бисерно лишће, мерџан-јабуке. По њој попало сиво голубље. (Вук, Пјесме I, 108)</p>	<p>Расла јабука сред Цариграда: врх је пустила до ведра неба, гране пустила до црне земље, цвјеће цавтила бијелим бисером. Под њом простртра мека постеља, пуна настрта румене руже; на њој ми сједи Јела дјевојка. Ту ми долети до три голуба, до три голуба сва три од цара. (Ерлангенски рукопис, 10)</p>
--	--

Према Чајкановићу, дрво **вишње** има важну улогу у врачањима и гатањима, нарочито љубавним (Чајкановић 1994а: 58). С тим у вези, у народним песмама се дрво **вишње** нарочито појављује у љубавним песмама као место љубавног састанка у песми „Стидно момче и дјевојче” (Вук, Пјесме I, 589), или пак растанка у песми „Опроштај” (Вук, Пјесме I, 364) са истим мотивисаним почетком песме: „Вишњичица род родила...”. У песми „Путујући певају” (Вук, Пјесме I, 183) помиње се да **испод вишње** виле играју коло. Објашњење зашто је **јасика** проклето дрво сазнајемо у песми „Проклета јасика” (Вук, Пјесме I, 197) када ју је Божја Мајка проклела да заувек трепери, јер није хтела да слуша појање светог Петра, светог Николе, свете Марије и свете Анђелије, већ је упркос томе што је све зарекла да ћути, треперила. На јасену славуј поје (Ерлангенски рукопис, 41), док се **јаблан** карактерише као племенито дрво у песми у којој се девојка успоређује са висином дрвета, као висином момка (Вук, Пјесме I, 423). У народним песмама се осим „златне

јабуке” помиње „златна дафина”, коју можемо тумачити у функцији „рајског” дрвета услед њеног позиционирања „усред раја”. Ово дрво се карактерише као племенито, а испод њега цвета **босиљак и ружице** и на тој постели од цвећа спава свети Никола (Вук, Пјесме I, 209). У баладама *Ерлангенској рукојиса*, јавља се мотив дрвета наранце, о које би се обесили драги или драга од туге због несрећне љубави (Ерлангенски рукопис, 1, 76).

Посебну пажњу у народној поезији треба обратити на остатке, али и развој митологије биља. Према мишљењу Гароње-Радованац, један од најраспрострањенијих љубавних мотива је свакако, девојачко плетење „три зелена вијенца” који се пуштају (на одређени биљни празник) низ воду, стварајући обред који се постепено сконцентрисао у једину љубавну функцију – да девојка намами жељеног момка да се њоме ожени (Вук I, 330) (Гароња-Радованац 2008: 300). С друге стране, у лирској поезији се појављују мотиви цвећа, којем се истиче мирис, или се поистовећује са лепотом девојке, или се с њим разговара. У народној лирици се јавља цвеће попут **рузмарина**, као сватовског цвећа: „Вјетар пири, рожмарин мирише/чини ми се да мој иде драги!” (Лирске народне песме 1974: 17); **невена** у истом контексту као ружмарин: „Ој, невене, мој невене,/ Благо тому ко те бере!” (Лирске народне песме 1974: 104); **љубичице** чија се лепота и величина транспонују симболишући девојку: „Дјевојчице, ситна љубичице,/ Љубио б’ те, али си малена.” (Лирске народне песме 1974: 30). Најраспрострањенији, пак, јесу мотиви **руже и босиљка**. **Ружа** (тур. *ђул*) је сем у народној лирици, најпре присутна у народним веровањима, у враџбинама уочи Ђурђевдана, али пре свега представља цвет љубави, те се стога јавља углавном у љубавним враћањима (Чајкановић 2011: 63). **Ружа** као симбол и мотив љубави, у народној лирици се, према Хатици Крњевић, јавља као слика која чува *шајну*, интимну исповест „слуша” љубавно шапутање или дијалог (Позната ситуациона формула је сан и монолог *под ружом* или *ђулом*) (Диздаревић Крњевић 1997: 145);

Ах, моја водо студена!
И моја ружо румена,
што с’ тако рано процвала?
Немам те коме тргати (Лирске народне песме 1974: 22).

Према Хатици Крњевић, „да би лирски глас проговорио о себи, он се најпре и присно обраћа другом, живом и неживом, конкретном и апстрактном, сунцу, звездама, облацима, рекама, цветовима, птицама, па и самој смрти, а из тог поступка-додира се ослобађа танана лиричност и лепота одуховљеног света који ,слуша’ и ,разуме’ људски говор” (Крњевић 1986: 291). Сматра се да се на ружу пресликава лепота (Диздаревић Крњевић 1997: 145);

Ђул-дјевојка под ђулом заспала,
ђул се круни, те дјевојку буди.
Дјевојка је ђулу говорила:
„А мој ђуле, не круни се на ме!” (Лирске народне песме 1974: 44).

„Она је гласник и носилац љубавне поруке и рафиниране сензуалности (у севдалинкама нарочито)” (Диздаревић Крњевић 1997: 145);

[...] цвати ли му ружа на корману,
Вене ли каранфил у руци,
Што сам тужна у суботу брала,
У недељу моме драгу дала (Лирске народне песме 1974: 21).

„[...] **Ружа** („сеновита”) је на *гробовима жршава* онемогућене љубави, симбол трагичне љубави која је победила смрт” (Диздаревић Крњевић 1997: 145). **Ружа** је углавном црвене боје, јер је, према легенди коју говори Нишевљанин, у околини Ниша било само **белих ружа**, док једна девојка, не знајући да **ружа** има бодље, покушала да убере ружу, и од њене девичанске крви **бела ружа постане црвеном** (Нишевљанин 2011: 66). У вези са сеновитошћу **руже** најзначајнији пример је песма *Смрти Омера и Мериме*, у којем се овај мотив комплексно развија као симбол љубави и смрти.

На врху семантичког „расцветавана” налази се сложен смисао руже високог симболичког сјаја у балади „Смрт Омера и Мериме”. Љубав у цветном пејзажу пролећа почетак је ове песме, а њен је епилог биљни орнамент поврх гробова, заједнички „крв” оплетен као слика загрљаја душа реинкарнираних у растиње. Једно осетно а невидљиво својство цвета, *мирис* (ослонац за финија апстрактна значења), први је весник смрти издвојен и изједначен са исто тако нематеријалном *душом*. [...] Цео посмртни обред положен је на универзалну моћ симбола руже, од купања у ђул-води до пуне сублимације само у једном стиху: *Ђул мирише – Оморова душа*, и до руже на гробовима као продужетка љубави после смрти (Диздаревић Крњевић 1997: 145).

Босиљак се сматра божјим и српским цвећем, а „игра изванредно важну улогу у магији, религији и култу, у медицини, у поезији српског народа” (Чајкановић 2011: 37). У башти се прво сади **босиљак**, па све остало цвеће, присутан је у мртвачком култу, лустрацијама (кађењу или пијењу и купању у води у којој је босиљак потопљен), а значајна веровања везују се за кићење **босиљком** за Нову годину, кад домаћин уђе у кућу да честита Божић, полагаоника, о свадби девера, приликом првог орања волови, при свршетку жетве, при свршетку вршаја стожер, домаће и црквене иконе (в. Чајкановић 2011: 38–39). У народној поезији, **ружа и босиљак** „са свог високог етичког значења је удостојен да буде постеља најпопуларнијег српског свеца, Светог Николе” (Нишевљанин 2011: 49):

Расло дрво насред раја,
Племенита дафина,
Племенито родила,
Златне гране спустила,
Лишће јој је сребрно.
Под њом света постеља,
Сваког цвета настрга,
Понајвише босиљка
И румене ружице (Вук, Пјесме I, 209).

Босиљак се у лирским народним песмама јавља као симбол љубави, односно, односа између драге и драгана, „народна песма вели да се *од мириса даје*” (Нишевљанин 2011: 49). С тим у вези, **босиљак** као дар који „мирише” носи драган Јаблан својој драгој у моби:

[...] већ то језди Јабланова моба;
Пред њоме је Јаблан на коњицу,
У руци му струк бела босиљка,
Руком маше босиљак мирише [...] (Лирске народне песме 1974: 117).

У туговању драге, која **босиљак** наводи као дар, а често је „у љубавним песмама босиљак симбол женске љубави” (Нишевљанин 2011: 50).

Петли поју, зора забелују,
Драга драгом често поручује:
„Драго моје, надалеко ли си!
Да ти пошљем зелену јабуку,
Иструнуће док до тебе дође.
Да ти пошљем везена јаглука,
Потамнеће док до тебе дође.
Да ти пошљем струк бела босиљка,
Увенуће, до теб' доћи неће” (Лирске народне песме 1974: 49).

Јавља се као мотив мириса девојачке душе:

„Ој девојко, душо моја,
Чим миришу недра твоја?
Или дуњом, ил' неранчом,
Или смиљем ил' босиљем?” (Лирске народне песме 1974: 17).

У сватовским песмама, у којима босиљак niche када се девојка срећно удаје, а уместо босиљка пелин када се несрећно удаје:

„Ако војно добре среће буде,
С вечера ће босиљак никнути,
До поноћи и прекрстити се,
А у зору у ките се вити” (Лирске народне песме 1974: 102).

[...] ја босиљак сејем, мени пелен ниче.
Ој, пелен', пеленче, моје горко цвеће!
Тобом ће се моји свати накитити –
Кад ме стану тужну до гроба носити" (Лирске народне песме 1974: 54).

И ОД ОНОГА ДРВЕТА ШТО ПЈЕВА ГРАНЧИЦУ ОЧЕБРСНИ

У бајкама су мотиви увек везани за одређене функције које се понављају, и које могу да се комбинују на различите начине. Символ дрвета као мотива који се појављује у обреду иницијације јунака је чест. Овај мотив се углавном појављује као мотив узрока због којег јунак креће на пут, у потрагу.

Да би узабрао плодове, човек мора да се сукоби са чудовиштем које чува дрво, и да га убије; дакле ваља поднети иницијатички испит херојског типа: победник 'снагом' задобија надљудску судбину, скоро божанску, вечну младост, неповредивост и свемоћ (Елијаде 2004: 109).

На почетку тог пута, односно, обредног поступка, стоји најчешће „**златна јабука**” (Пример: *Златна јабука и девети њауница*) коју неко преко ноћи обере, па јунак мора сазнати ко, како би постао херој и постао свемоћан, без обзира на своју физичку снагу или величину, већ с обзиром на умну снагу и племенитост:

Он јој назове 'помоз' бог' и запита је зашто плаче, а она му одговори да је то дрво, под којим сеђаше, родило три златне јабуке, да јој је отац заповедио да чува, али ала дође испод земље те за три јутра однесе све три јабуке једну по једну, те сад не сме оцу да каже, а отац сазвао сутра силне госте да им покаже шта му је бог дао (Ђурић 1977: 223–224).

Као дрво које стоји на почетку иницијације у бајкама се јавља и дрво букве коју треба ишчупати из корена, како би се доказала спремност за почетак пута:

Ако ту букву можеш ишчупати из земље, онда ћу те пустити да идеш у свијет; ако ли не можеш, још ваља да сједиш код мене (Ђурић 1997: 247). Или, пак, изванредне снаге непријатеља са којом се јунак суочава: Старац ти, мој брате, ишчупао букву из земље, па зглобиту онако са жилама и гранама одвукао, а куд је пролазио с њом, свуда је лежало дрвеће по земљи. Све је то старац вукући букву за собом поваљивао (Ђурић 1997: 305).

Према Чајкановићу дрво **букве** нема важну улогу као **храст** или **граб**, али је ипак имала изванредан религијски значај, што се огледа у многобројним записима, а у митолошким веровањима се виле рађају на **буквиним гранчицама** (Чајкановић 1994а: 50–51). Дрво јеле је чест мотив у бајкама, али и у народним песмама, о чему ћемо касније гово-

рити. Њена основна карактеристика „високог” дрвета се користи као главна одредница приликом успостављања њеног симбола. Свакако, она се не издваја по својој улози од осталих врста дрвећа у бајкама, она је део обреда иницијације, али као средство помоћу којег јунак савлађује непријатеље (Пример: *Баш-челик*, сцена са дивовима). Митолошка бића која се у бајкама појављују на одређене начине се повезују са симболом дрвета (виле, дивови, але) користећи их као средство, дом, гнездо. У приповеци *Ала, на крушку* слеће ала која је уништавала виноград сељаку:

Кад је било по Светом Илији на десет дана, а небо се над виноградом страшно наоблачи. Почеше да севају муње и пуцају громови, а градушка тек што се није просула. Сељак брже спреми пушку, па се скута под голему крушку. Чим је он ту стао, голема нека орлушина долети и падне на крушку (Ђурић 1997: 223).

Ала је демонско биће, које се појављује са громовима, и описује се као прождрљива и лаковерна (в. Чајкановић 1994б: 256–262). Као демонско биће, она слеће на „дрво злих демона” – крушку. У бајкама можемо наћи и мотиве сплетених стабала, као што је пример у *Везировом сину*, где се појављује **трешња овијена лозом**. Од плода **трешње** расту рогови, док се плодом лозе скидају чини: „Кад дође у башчу, има шта и виђети: у једном буцаку трешња, а око ње се овила лоза, е родило обоје, ама више не море ниједно да држи плода (Ђурић 1997: 135). У српској митологији постоји веровање у вези са **пањом трешњевог дрвета** као идола. „Употреба трешњева пања за идола очувала се у народном поштовању **трешње**. Она је била табуисана за практичне потребе. Св. Сава је благословио род **трешње** да се може јести, али је дрво проклео (Српски митолошки речник 1970: 231). С обзиром на амбивалентност природе трешње и лозе, чудотворност која се везује за ова стабла не треба сматрати случајношћу. Чудотворност дрвета у народним приповеткама *У цара Тројана козје уши* и *Зла свекрва* се везује и за мотив говорења или певања као својства одређених дрвета (нпр. зове за коју се верује да је демонско дрво на којем бораве виле – в. Чајкановић 1994а: 89):

Чобанчад, кад нађу зову, одсеку један прут о од њега начине свиралу, али кад почну свирати, свирала издаје глас: -У цара Тројана козје уши! (Ђурић 1997: 68);

Хајде у оно језеро онамо, зацрепни воде зелене, и од онога дрвета што пјева гранчицу очеврсни, и кад дођемо до твоје браће, намажи их да оживе (Ђурић 1997: 316).

РАЈСКО ДРВО

Средњовековна преводна књижевност која се односи на преписе апокрифа доноси развијени скуп топоса који се стварају на основу мотива, тематских одређења и представа у Библији. С обзиром на то да култ дрвета и значења која са собом носи почива још на одређеним искомским веровањима, а потом и уврежених на одређеним подручјима, симбол дрвета у средњовековним преписима поприма библијска значења, која се у апокрифима додатно развијају у складу са паганским веровањима. Треба имати у виду да одређени топоси попут жртве, молитве, благослова, загробног живота, дрвета живота којима сведочимо у средњовековној књижевности постоје у многобожачким веровањима пре „библијског” времена као својствени култови, обреди и веровања који потом постоје и у времену ширења Хришћанства. Пример заостака такве традиције су већ поменута паганска веровања Словена и у времену христијанизације, при чему Хришћанство прихвата одређена паганска веровања претварајући их у хришћанска. Апокрифна књижевност симбол дрвета углавном приказује у облику рајског дрвета, или, пак, у облику ђаволског, или као дрвета окајања грехова којем се приносе жртве. Притом се помињу конкретне врсте које отуд добијају своју симболику светих или демонских дрвета. У библијском и апокрифном смислу, прича о дрвету започиње са дрветом Спознаје за које се везује првобитни грех Адама и Еве – **јабукe**, као дрвета које је табуисано, јер се једино са њега не сме јести у Рају. „Религиозна идеја апсолутне стварности симболички је изражена, међутим, и кроз фигуру ‘чаробне воћке’, која даје истовремено бесмртност, свезнање и свемоћ, воће које је кадро да људе претвори у богове” (Фрејзер 1992: 109). Кршењем табуа, воће не претвара Адама и Еву у богове, а Бог их кажњава протеривањем из Раја и смртношћу. „Створи се ђаво светао и са анђеоским изгледом дође змији и рече јој: ‘Ти си мудра много. Ти дај од дрвета Еви да једе и да пода Адаму.’ И због тога болести и смрти предадосмо се” (Јовановић 2005: 71). Постављено у средишту раја, дрво Спознаје се везује са значењем „дрвета живота”, као вертикалне осе којом се Бог повезује са људима, њихова спознаја сопственог греха, а потом болести и смртности као последица греха с циљем да људи распознају добро од злог. У апокрифу *Прича о Адаму и Еви* у Рају се налази мноштво дрвећа, а када је начињен грех, на Евиној страни све дрвеће је збацило лишће сем **смокве**, чијим лишћем је покрила своју нагост због осећаја срамоте. „Ја сакупих лишће смоквино да покријем срамоту моју. Како беше раздељен рај, половина беше Адаму, а половина мени, те које дрвеће беше на мојој страни све лишће збаци, а смоква не збаци” (Јовановић 2005: 73). Када се Адам разбојева, тражи од свог сина Сита и Еве да измоле пред вратима раја део **маслиновог дрвета**, како би умирио болест.

Немогуће ју је поделити, него устани са сином својим Ситом и иди наспрам раја и са плачем поспите прах по глави својој, еда би некако чуо Господ молитву вашу и допустио ми од маслиновог дрвета да видим хоће ли ми се некако смирити болест (Јовановић 2005: 71).

Маслина се сматра светим дрветом које је лековито, и које се користи у црквеним обредима. Према Чајкановићу, маслина је дрво од Бога благословено и без њега нема литургије (Чајкановић 1994а: 148). „Благословљено стабло” поистовећује се са Абрахамом и његовим гостопримством све до дана Ускрснућа, а **маслина** симболизује и рај изабраних (Шевалије 1987: 389). **Маслина** стоји и поред Божјег, рајског дрвета које према *Причи о Еноху* заузима средиште Раја, а све дрвеће у Рају је благословено:

И понеше ме отуд мужеве и узнесе ме на треће небо и поставише ме усред раја. И место беше изгледом непознате лепоте. И свуда дрвета лепоцветна, и свуда плод зрео, свуда храна свагда кипући изобилно. И четири реке течаху тихим током. И свакакав род добар рађаше за храну. И дрво живота беше на месту том, а на њему почива Бог кад силази у рај. И дрво то је неизрециве лепоте миомириса. И покрај друго дрво, маслиново, точаше свагда уљани плод. И нема ту дрвета неплодног. И свако дрво је благословено. (Јовановић 2005: 135–136)

Сит своје оцу Адаму не доноси маслину, већ три прута, од **бора**, **кедра** и **кипариса**, од којих симболично прави венац и ставља на главу пред смрт као знак окајања грехова. **Бор** се везује за многобројна религијска веровања, и често се везује за религијске култове, а некад је и сам божанство (в. Чајкановић 1994а: 34), а **кедар као врста бора** преузима сличне карактеристике култа дрвета као светог дрвета, и помиње се у *Старом завешу* да је библијски цар Соломон изградио флоту од **кедра** и Јерусалимски Храм. У ову групу рајских светих дрвета, спада и **кипарис**. Ова три зимзелена стабла у својој симболици са собом носе евоцирање бесмртности и Ускрснућа својим карактеристикама непокварљиве смоле, зимзеленог лишћа и пријатног мириса (в. Шевалије 1987: 86).

У апокрифу *Варухово ошкровење* у једном делу се говори о сађењу дрвећа приликом стварања Раја, при чему су све те врсте дрвећа које су засадили анђели постале свете:

„Чуј, Варуше! Кад Бог сазда Адама, онда заповеди арханђелу Михаилу да сакупи двеста три тисуће анђела да засаде рај. И засади Михаило маслину, Гаврило јабуку, Рафаил дуњу, Нопаил орах, Саразаил калину, а [Самаил], такво му беше најпре име, а по отпадништву назва се Сатанаил, засади лозу. И тако сви анђели засадише различита дрвета (Јовановић 2005: 119–120).

Поред **маслине** и **јабуке**, у низу садница дрвећа се међу рајским дрветима помиње **дуња** која, према Чајкановићу, у веровањима често има исти значај као и јабука (Чајкановић 1994а: 72), док се **орак** нај-

чешће у веровањима везаним за Бадње вече повезују са култом предака, тако што се бацају у четири угла собе (Чајкановић 1994б: 160). **Калина и лоза** припадају истој врсти као и **лоза**, грмовима са танким гранама. **Лоза**, пак, на којој расте плод грожђе везује се, најпре за ђавола, чиме добија карактеристику злог дрвета. У *Варуховом открићењу* се, пак, објашњава, да је Ноје након потопа прво пронашао управо изданак лозе. Знајући да оно поседује зло у себи, најпре није хтео да га засади. Међутим, Бог је окренуо лозу на добро, оставивши јој зла уколико се њен плод злоупотребљава:

И посла Бог анђела свог Саразаила и рече му: „Устани и засади дрво које нађе, ја ћу га променити и учинићу га на добро.”

Него, чувај се, Варуше, још ти има дрво то зла у себи, као што и Сатанило не измени зла своја. Који много вина пију, сви зло чине (Варухово открићење 2005: 120).

Симбол **лозе** је развијен у оквиру тумачења хришћанске вере, почевши од прехришћанског сматрања лозе у религијама око старог Израела, где је **лоза** сматрана за свето, ако не и божанско дрво, а вино пићем богова. Симболизам **лозе** се касније у Хришћанству проширује на сваку људску душу. Бог је виноградар који од свог сина захтева да обиђе његов виноград (Марко, 12, 6). Својим жртвовањем уместо Израила, Христ се доводи у везу са симболом **лозе** – поистовећивањем крви и вина (в. Шевалије 1987: 359–360).

Бор, кедр и кипарис се везују за поимање „рајских дрвета” од чијих граница је Адам себи направио венац пред смрт. У апокрифу *Гостољубље Авраамово* и у његовој варијанти *О Светој Тројици*, поменуто дрвеће представља спој који ће испреплетан израсти у једно када Лот окаје свој грех инцеста, поливајући угарке који су остали након спаљивања Содоме и Гоморе, прелазећи дугачак пут од Вила (Јордан) реке, а касније ће Аврам од овог дрвета узети огањ за жртвовање Исака.

Авраам оде и види дрвета при земљи једнако израсла и затим се у једно састављају и опет при врху засебно разгранављају, са различитим лишћем бора, кедра и кипариса. Од тог дрвета направиће се крст за праведног разбојника (Гостољубље Авраамово 2005: 355).

ЗАКЉУЧАК

У раду смо покушали да истраживање о култу дрвета усмеримо ка сублимацији његових значења у међуодносу народне традиције и веровања, словенске (као значајни заостатак паганских веровања) и српске митологије, приказујући исцрпна фолклористичка проучавања на равни књижевности Средњег века и преписа апокрифа, као и народних

приповедака и песама. Са богатом традицијом заостатака паганских веровања, у хришћанској вери представљане, углавном, у усменом кодексу, налазимо преобликоване модусе многобожачке вере у поштовању дрвећа као храмова, којима се приносе жртве, урезају крстови (записи), користе њихова лековита својства и уклапају се у митолошки модел живота (божанства, виле, дивови, шумски демони). У апокрифној књижевности смо могли уочити систематизацију светог дрвећа као „рајског”, заштићеног, која у поимању космичког дрвета представља вертикалну осу повезивања Бога са људима, и притом се приказује и у обреду приношења жртве дрвету (воде) као знак (Лотовог) окајања греха, или, пак, искушавања вере у примеру Аврамовог жртвовања Исака. С друге стране, у народним приповеткама, и прецизнијем одређењу – бајкама, уочили смо да у правилној структури бајке дрво служи као мотив који покреће иницијацијски обред јунака ка хероју, или у приказима чудотворног дрвета. У народним песмама се приказује разноврсност веровања, али и разноврсност дрвећа. Тако се показује да и дрвеће поприма не само поједине карактеристике одређених веровања, већ значењске вредности народних веровања и традиције, паганских веровања и словенске митологије, одређених симболика, заокружујући спознају култа дрвета као културолошки феномен.

Извори

Библија 1985: *Библија или Свети писмо Старога и Новога завета*, Београд: Британско и инострано библијско друштво.

Вук, Пјесме I: Вук Ст. Карацић, *Српске народне пјесме I*, Беч: 1841; Београд: Полит, 1969.

Ђурић 1997: В. Ђурић (ред.), *Антологија народних приповедака*, Београд: Српска књижевна задруга.

Ерлангенски рукопис: Р. Меденица (ред.), Д. Аранитовић (ред.), *Ерлангенски рукопис: зборник старих српскохрватских народних песама*, Никшић: Универзитетска ријеч, 1987.

Јовановић 2005: Т. Јовановић (ред.), *Апокрифи старозавешни*, Београд: Српска књижевна задруга.

Лирске народне песме 1974: В. Ђурић (ред.), *Лирске народне песме*, Београд: Издавачко предузеће „Рад”.

Непознати писац 1964: К. Охридски, К. Преславски и непознати писци, *Ђурило и Мешодије*, Београд: Српска књижевна задруга.

Литература

Гајић 2011: Н. Гајић, *Словенска митологија*, Београд: Лагуна.

Гароња-Радованац 2008: С. Гароња-Радованац, *Српско усмено јоетско наслеђе Војне Крајине у зајисима 18, 19 и 20 века*, Београд: Чигоја штампа.

Диздаревић Крњевић 1997: Х. Диздаревић Крњевић, *Ушва златнокрила*, Београд: Филип Вишњић.

Елијаде 2004: М. Елијаде, *Светло и профано*, природа религије, Београд: Алнари.

Крњевић 1986: Х. Крњевић, *Лирски источници*, Београд: БИГЗ; Приштина: Јединство.

Леже 1984: Л. Леже, *Словенска митологија*, Београд: Графос.

Нишевљанин 2011: В. Чајкановић, П. Софрић Нишевљанин, *Сунце, месец, липа, босиљак... у народним веровањима и предањима*, Београд: Српска књижевна задруга.

Перић 2013: Д. Перић, Живот јчи од смрти (биљни ликови српских епских, приповедних песама и балада – нацрт реконструкције лика митског сужеа) у: Зборник радова са VII међународног научног скупа СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (26-27. X 2012), *НЕМОГУЋЕ: Завеш човека и књижевности*, Књига II, година 2013, (179–195).

Српски митолошки речник 1970: Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд: Нолит.

Фрејзер 1992: Ц. Ц. Фрејзер, *Златна трана, проучавања мајице и религије*, Београд: Алфа, Драганић.

Чајкановић 1994а: В. Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, Београд: Српска књижевна задруга, БИГЗ, Просвета, Партенон М. А. М.

Чајкановић 1994б: В. Чајкановић, *Сшара српска религија и митологија*, Београд: Српска књижевна задруга, БИГЗ, Просвета, Партенон М. А. М.

Чајкановић 2011: В. Чајкановић, П. Софрић Нишевљанин, *Сунце, месец, липа, босиљак... у народним веровањима и предањима*, Београд: Српска књижевна задруга.

Шевалије 1987: Ж. Шевалије, А. Гербран, *Рјечник симбола*, Загреб: Накладни завод МХ.

Jelena Đ. Vesковић / THE CULT OF THE TREE IN SERBIAN FOLK TRADITION

Summary / The subject of this paper is the perception of the cult of the tree in folk beliefs and folk traditions of the Serbs, considering the folkloristic and anthropological studies and with the emphasis on the elements preserved from the Slavic mythology and tradition. We will attempt to direct the research towards specific examples from folk poetry, folk tales and medieval translational literature, as we observe the “tree” as a cult, symbol and label within part of the structure of Serbian literature. The aim of this paper is to present the sublimated phenomena of tradition, religion and literature materialized in the form of the tree as a culturological notion.

Keywords: Tree, cult, sacrifice, temple, idol, sin, heaven, myth, tradition

Примљен: 18. фебруара 2018.

Прихваћен за штампу јуна 2018.